

محمد آصف عطایی

رشوه خواری و پیامدهای آن

است: رشوه، آنچه که به کسی بدهند تا کاری بر خلاف وظیفه خود انجام بدهد یا حق کسی را ضایع و باطل کند یا حکم بر خلاف حق و عدالت بدهد.^۳ البته دادن و گرفتن رشوه در موارد مختلف، به اشکال گوناگونی صورت می‌گیرد؛ گاه جهت تسریع امری و انجام کاری خارج از نوبت، زمانی به خاطر انجام کاری که قانوناً بر عهده او نیست، ولی به لحاظ نفوذ اجتماعی،

رشوه خواری یک پدیده ناهنجار و آسیبی جدی در روابط اجتماعی انسانهاست که باعث اختلاط و آمیختگی حق و باطل و حلال و حرام می‌گردد.

مفهوم رشوه

رشوه، چیزی است که به حاکم و یا غیر حاکم می‌دهند تا به نفع رشوه‌دهنده حکم کند و یا آنچه که رشوه‌دهنده می‌خواهد، عمل کند.^۱ بنابراین، رشوه‌دهنده کسی است که چیزی را می‌دهد تا گیرنده، او را در امر باطلی، یاری و کمک کند.^۲

در کتب لغت فارسی نیز آمده

۱. مجمع البحرین، ج ۱، ص ۱۸۴.

۲. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۲۲.

۳. ر.ک: لغت نامه دهخدا و فرهنگ معین، ذیل واژه «رشوه».

توان انجام آن را دارد و در برخی موارد هم جهت ابطال حق و احیاء باطلی پولهای هنگفتی، تحت عناوین: حقّ الزحمه، پول چای، هدیه و شیرینی ردّ و بدل و دست به دست می‌شود.

رشوه‌خواری و فساد اداری به عنوان یک پدیده ناهنجار، انحطاط در جهات مختلف یک جامعه را سرعت می‌بخشد؛ لذا در کلیه نظامهای جهانی، شدیداً مورد نکوهش قرار گرفته است. آمار و ارقامی که از داد و ستدهای پولی (رشوه) تحت عناوین مختلف ارائه می‌شود، حقیقتاً سرسام‌آور و نگران کننده است. بر اساس تحقیق سازمان بانک جهانی، همه ساله بیش از یک تریلیون دلار رشوه در کشورهای غنی و در حال توسعه پرداخت می‌شود.^۱ عواقب وخیم این پدیده شوم، جامعه جهانی را مجبور به عکس العمل کرده و در نتیجه، تصویب کنوانسیون پیمان منع رشوه و فساد اداری را سبب شده است.

زشتی رشوه در آموزه‌های دینی

مکتب انسان‌ساز اسلام به عنوان

یک جریان زنده و پویا، اخذ رشوه را به

مثابه یک عمل زشت، نفرت‌انگیز و گناه بزرگ و نابخشودنی، معرفی کرده و انسانها را از رشوه گرفتن و واسطه‌گری بین دهنده و گیرنده به شدت نهی کرده است. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «لَعَنَ اللَّهُ الرَّاشِيَّ وَالْمُرْتَشِيَّ وَالسَّمَاشِيَّ بَيْنَهُمَا»^۲ لعنت خدا بر رشوه‌دهنده و رشوه‌گیرنده و واسطه بین آن دو باد!

در روایت دیگری از آن حضرت نقل شده است: «إِيَّاكُمْ وَالرِّشْوَةَ فَإِنَّهَا مَخْضُ الْكُفْرِ وَلَا يَشْمُ صَاحِبُ الرِّشْوَةِ رِيحَ الْجَنَّةِ»^۳ از رشوه بپرهیزید! چرا که رشوه، کفر محض است و رشوه‌خوار، بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد. از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نیز نقل شده است: «الرِّشَا فِي الْحُكْمِ فَهُوَ الْكُفْرُ بِاللَّهِ»^۴ رشوه‌خواری در مقام قضاوت و داوری به منزله کفر به خداوند است. در قرآن کریم، گرچه لفظ رشوه و

۱. سایت شبستان «www.Shabestannews.com».

فرشید واقفی.

۲. بحار الانوار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴.

۳. همان.

۴. همان، ص ۱۰۴.

یا هم خانواده آن، ذکر نشده است، ولی تعبیر دیگری نظیر: «اِثْمٌ، سُخْتٌ وَ اَكْلٌ بَاطِلٌ» آمده است که احادیث و روایات معصومان علیهم السلام، یکی از مصادیق آن را رشوه خواری ذکر کرده اند. در سوره بقره می خوانیم: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَ تَدُلُّوْا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرْقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^۱ «اموال یکدیگر را به ناحق نخورید و برای خوردن اموال مردم، مرتکب گناه نشوید و قسمتی از آن را به قضات ندهید، در حالی که [بطلان آن را] می دانید.»

و در آیه دیگری می خوانیم: «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُّخْتِ»^۲ «آنها جاسوسان دروغگو و خورندگان مال حرام هستند.»

اهل لغت گفته اند: به هر چیزی که از راه حرام کسب شود، «سُخْتٌ» گفته می شود. سیاق آیه دلالت دارد بر اینکه مراد از سُخْت، همان رشوه است.^۳ هنگامی که از امام علی علیه السلام درباره سُخْت پرسیده می شود، حضرت آن را به رشوه تفسیر می کند.

در حدیثی دیگر، در تفسیر «اَكْلٌ

السُّخْتِ» آمده است: «هُوَ الرَّجُلُ يَقْضِي لِأَخِيهِ الْحَاجَةَ ثُمَّ يَقْبَلُ هَدِيَّتَهُ»^۴ [خورنده سُخت، کسی است که حاجت برادرش را برآورده می سازد، سپس هدیه او را می پذیرد.]

و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام می فرماید: «يَا عَلِيُّ إِنَّ الْقَوْمَ سَيَفْتَنُونَ بِأَمْوَالِهِمْ... فَيَسْتَحِلُّونَ الْخَمْرَ بِالتَّيْبِذِ وَ السُّخْتِ بِالْهَدِيَّةِ»^۵ ای علی! این مردم به زودی، با ثروتشان آزمایش می شوند... شراب را به اسم نبيذ و رشوه را به نام هدیه حلال می دانند.»

از مجموع مطالب یاد شده، زشتی و حرمت رشوه خواری از نظر قرآن، روایات و آموزه های دینی به خوبی روشن می شود. در بین فقها نیز کسی پیدا نمی شود که راجع به حرمت اخذ و اعطاء رشوه، شک و تردیدی کرده باشد.

رشوه در قالب هدیه

از آنجایی که رشوه خواری یک

۱. بقره / ۱۸۸.

۲. مائده / ۴۲.

۳. ترجمه تفسیر المیزان، ج ۵، ص ۵۹۱.

۴. بحار الانوار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۳.

۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۶.

عمل زشت، نامشروع و غیر قانونی بوده و در عرف عامه مردم نیز به عنوان یک امر نامطلوب و غیر اخلاقی شناخته شده است، بیشتر تحت عناوین دیگری مثل: شیرینی، حق الزحمه، پول چای و هدیه از آن یاد می شود و رشوه گیرنده با تغییر نام و عنوان، زشتی و قباحت عمل خویش را - به زعم خود - می پوشاند؛ در حالی که تغییر نام و عنوان، در ماهیت نامشروع و رشوه، تأثیری ندارد و زشتی آن را دگرگون نخواهد کرد.

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مردی را برای جمع آوری مالیات، مأموریت داد. آن شخص بعد از مدتی، خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله رسید و اموالی را که به عنوان مالیات جمع آوری کرده بود، به پیامبر صلی الله علیه و آله تقدیم کرد و مقداری را به عنوان اینکه به شخص خودش هدیه شده بود، پیش خود نگه داشت. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خیلی ناراحت شد و بالای منبر رفت و فرمود:

«مَا بَالُ الْعَامِلِ تَبَعْتَهُ عَلَى أَعْمَالِنَا يَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَ هَذَا أُهْدِي لِي فَهَلَّا جَلَسَ فِي قَعْرِ بَيْتِهِ أَوْ فِي بَيْتِ اللَّهِ يَنْظُرُ لِيُهْدِيَ أَمْ لَا وَالَّذِي

نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَأْخُذُ أَحَدٌ مِنْهَا شَيْئاً إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِهِ؛^۱ چه می شود کارگزار ما را! که او را برای انجام کاری مأمور می کنیم، می گوید: این برای شما و این هم به من هدیه شده است! چنین شخصی اگر در خانه اش و یا در خانه خدا می نشست، آیا کسی به او هدیه می داد؟ قسم به خدایی که جانم در دست اوست! کسی چیزی از آن را نمی گیرد، مگر آنکه روز قیامت آن را به گردنش حمل می کند.»

از جمله کسانی که رشوه ای را در قالب هدیه می خواست تقدیم کند، «اشعث بن قیس» بود. او برای پیروزی و غلبه بر طرف دعوای خود در محکمه عدل علی علیه السلام، شبانه ظرفی پُر از حلوائ لذیذ به در خانه علی علیه السلام آورد و نام آن را هدیه گذاشت. امام علی علیه السلام این ماجرا را چنین بازگو می کند:

«.. شب هنگام، کسی به دیدار ما آمد و ظرفی سرپوشیده پر از حلوا داشت؛ معجونی در آن ظرف بود.

۱. علل انحطاط تمدنها از دیدگاه قرآن، احمد علی قانع، چاپ اول، پاییز ۱۳۷۹ ش.

چنان از آن متنفر شدم که گویا آن را با آب دهان مار سمی یا قی کرده آن، مخلوط کرده‌اند. به او گفتم: هدیه است یا زکات و صدقه؟ که این دو، بر ما اهل بیت پیامبر ﷺ حرام است. گفتم: نه زکات است و نه صدقه، بلکه هدیه است. گفتم: زنان بچه مرده بر تو بگریند. آیا از راه دین وارد شدی که مرا بفریبی...! به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را با آنچه در زیر آسمانهاست، به من دهند تا خدا را نافرمانی کنم که پوست جوی را از مورچه‌ای ناروا بگیرم، چنین نخواهم کرد...»^۱

علل رشوه‌خواری

برخی از عوامل و انگیزه‌های رشوه‌خواری از قرار زیر است:

۱. حرص دنیا و دوری از معنویت

اخلاق، ایمان و معنویت، اساس ارزشها و فضائل انسانی به حساب می‌آیند و باعث فداکاری، عفت و پاکدامنی انسان می‌شوند و سبب چشم‌پوشی و بی‌اعتنایی به برخی لذایذ مادی، به خصوص اعمال نامشروع و خلاف قانون می‌گردند. در طرف مقابل، فقدان ایمان، دوری از

معنویت و بی‌توجهی به توحید و معاد، اساس هر جرم و جنایت از جمله ضایع نمودن حقوق دیگران را تشکیل می‌دهند؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾؛^۲ «برای آنها که به سرای آخرت ایمان ندارند، صفات زشت و برای خداوند صفات عالی است و او قدرتمند و حکیم است.» و رشوه‌خواری یکی از مصادیق برجسته صفات زشت و ناپسند می‌باشد.

۲. عدم تعادل دخل و خرج

از جمله عواملی که در ناهنجاریها و آسیبهای اجتماعی، نقش به‌سزایی دارد، فقر و تسنگ‌دستی است. در آموزه‌های دینی نیز از «فقر» به عنوان مرگ بزرگی که دنیا و آخرت انسان را نابود می‌کند،^۳ یاد شده است؛ لذا کارشناسان علوم اجتماعی، عدم تعادل دخل و خرج کارگران، کارمندان و

۱. نهج البلاغه، خ ۲۲۴.

۲. نحل / ۶۰.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۱۶۳: «الْفَقْرُ الْمَوْتُ الْأَكْبَرُ؛ فقر، مرگ بزرگ‌تر است.»

مدیران را به عنوان عامل مؤثر در شیوع رشوه خواری، معرفی می‌کنند.

۳. ضعف در اجراء قانون

قدرت و صحت عمل قوه قضائیه در هر جامعه‌ای، مهم‌ترین عاملی است که می‌تواند سلامت و بقای جامعه را تضمین کند. برخی از عوامل قانون‌گریزی و نظم‌ستیزی به نارسایی‌هایی بر می‌گردد که در دستگاه قضایی و توابع آن وجود دارد. ضعف نظام در اعمال جدی و قاطعانه قانون و باز بودن منقذهای فرار از آن، باعث جری شدن خلافکاران و تشویق آنان به ادامه و گسترش خلافتکاری می‌شود. زیان و آسیبی که از این طریق بر شهروندان پایبند به قانون وارد می‌آید و بهای سنگینی که بابت قانون‌گرایی خویش می‌پردازند، موجبات جذب ناخواسته آنان به صف قانون‌شکنان و تسری فرهنگ قانون‌گریزی و نظم‌ستیزی در بخشهای دیگر جامعه را فراهم می‌آورد.

آثار و پیامدهای رشوه خواری

فساد و بی‌بند و باری اداری، در قالب رشوه خواری، از جمله آسیبهایی

اجتماعی و اداری است که در توسعه کشورها، آثار و پیامدهای منفی فراوانی را بر جای می‌نهد و هزینه‌های هنگفتی را در حوزه‌های سیاست، اقتصاد و فرهنگ، بر جای می‌گذارد که اجمالاً به چند نمونه آن، اشاره می‌شود:

۱. ابطال حق و احیاء باطل

اولین ثمره شوم پدیده رشوه خواری، تضييع حقوق افراد ضعيف، بیچاره و مظلوم است. آنان که پول و پارتی دارند، با استفاده و بهره‌برداری از آن، دعاوی حقوقی و جزایی را به نفع خود و اطرافیان خویش، به نتیجه می‌رسانند و رأی دادگاهها را به سود طرف خاص تغییر می‌دهند و نیز کسانی که پایبند به قانون و حقوق دیگران هستند، در این میدان بده و بستان، حقوقشان پایمال می‌شود و زیانهای جبران‌ناپذیری را باید متحمل شوند.

۲. گسترش فعالیت‌های غیر قانونی

وضع و اجرای قوانین اجتماعی، برای آرامش و امنیت جامعه و جلوگیری از اعمال خلاف که زیانهای فراوانی را به دنبال دارد، در نظر گرفته

شده است. در این میان، افراد سودجو، فرصت طلب، خلافکار و قانون‌ستیز، همیشه دنبال روزنه‌ها و راههایی هستند تا بتوانند با اعمال خلاف قانون، منافع شومشان را به دست آورند. امروزه پرداخت رشوه در بیشتر کشورها، امن‌ترین مسیر برای حرکت‌های غیر قانونی به حساب می‌آید و لذا قاچاق کالاهای غیر قانونی، حمل مواد مخدر، فعالیت‌های ضد زیست محیطی مانند: از بین بردن جنگلها و قطع درختان، کم‌کاری و خلاف کاری در پروژه‌های عمرانی مثل: سد سازی، مقاوم سازی ساختمانها در برابر حوادث طبیعی، ساختن جاده‌ها و کارخانه‌ها و... برآیند پدیده شوم رشوه‌خواری و فساد اداری می‌باشد.

۳. ایجاد شرائط نامطلوب اقتصادی

اگر از رشوه‌خواری و فساد اداری جلوگیری نشود، در اندک زمانی، تسری پیدا کرده، فراگیر خواهد شد. در نتیجه، از سرمایه‌گذاریهای بلند مدت داخلی و خارجی، جلوگیری می‌شود، استعدادهای در مسیر نادرست، هدایت می‌گردد، ارجحیتها و

رویکردهای فناوری به بیراهه می‌روند، افراد به جای ایجاد مراکز آموزشی و درمانی و... در روستاها به سمت پروژه‌های پرسود کشانده می‌شوند، با درگیر شدن شرکتها در فعالیتهای غیر قانونی، درآمد دولت کاهش پیدا می‌کند و دولت نیز با افزایش مالیات، فشار بر اقشار آسیب‌پذیر جامعه را بیشتر خواهد کرد.

۴. نارضایتی مردم و زیر سؤال رفتن

حکومت و قانون

شیوع رشوه و فساد اداری، محبوبیت و مشروعیت حکومت و قانون را از بین می‌برد. هر گاه جامعه و مردم، متوجه شوند که با پرداخت رشوه، حقوق شهروندی پایمال شده و خلافکاریها و قانون‌شکنیها در حوزه‌های مختلف جریان پیدا کرده است، اعتماد و اطمینانشان را نسبت به قوانین و متولیان قانون از دست خواهند داد.

راه حل چیست؟

برای رفع معضل فساد اداری و پدیده رشوه‌خواری، توجه به امور

ذیل، مشکل‌گشا خواهد بود:

۱. تقویت بنیه‌های اخلاقی و اعتقادی

بخش اعظمی از مشکلات، ناهنجاریها و آسیبهای اجتماعی، زاییده و معلول تربیت غلط و آموزش ناسالم است. هر گاه انسان از نظر اخلاقی و اعتقادی، تربیت سالم داشته و به این مرحله از باورمندی نائل شده باشد که اعمال کوچک و بزرگ و خوب و بد او، در دادگاه عدل الهی دقیقاً محاسبه می‌شود و کیفر و پاداش متناسب با آن، بلکه شدیدتر و قوی‌تر را به دنبال خواهد داشت، دست و پای خود را جمع خواهد کرد و هر قدر این باور و اعتقاد نسبت به احکام الهی و اسلامی و اخلاق انسانی بیشتر شود، ضریب اعتماد و اطمینان و درستکاری در بین آحاد جامعه، سیر صعودی پیدا خواهد کرد.

۲. کاهش فاصله طبقاتی

بخشی از مشکلات و نارساییهای اجتماعی، مثل شیوع رشوه‌خواری، معلول فاصله‌های طبقاتی است که در رده‌های مختلف اجتماع به چشم می‌خورد. هر گاه افراد جامعه متوجه

شوند که عده‌ای با استفاده از پارتنری بازی و رشوه دهی، مناصب دولتی را تصاحب کرده و در عرصه‌های اقتصادی و به دست آوردن ثروت‌های بادآورده، یک شبه راه صد ساله را طی کرده و به زندگی‌شان سر و سامان بخشیده‌اند، آنان به طمع می‌افتند و به سمت و سوی خلافکاری و قانون‌ستیزی کشیده می‌شوند؛ ولی در صورتی که «عدالت اجتماعی» در جامعه پیاده شود، قطعاً خیلی از مشکلات و نارساییها، حل و فصل خواهد شد.

۳. ایجاد مراکز هدایت و ارشاد ارباب

رجوع

بسیاری از افراد جامعه، هنگام مراجعه به ادارات دولتی، برای رفع مشکلات و دعاوی حقوقی و غیر حقوقی‌شان، آشنایی کافی از قوانین و حقوق شهروندی خویش ندارند؛ لذا در اولین برخورد با موانع صوری، دست و پای خود را گم می‌کنند و دنبال افراد حرفه‌ای و دلال می‌روند و با پرداخت رشوه، تلاش می‌کنند هر چه سریع‌تر مشکل را حل و فصل نمایند.

ایجاد یک نهاد در هر سازمان برای کمک فکری و ارشاد قانونی افرادی که به حقوقشان آشنایی ندارند، یکی دیگر از راههای پیشگیری از بروز معضل رشوه‌خواری به حساب می‌آید.

۴. نظارت و برخورد قاطع با متخلفین

نظارت دقیق و حساب شده بر ادارات، مدیران، کارمندان، زیر مجموعه‌ها و برخورد قاطع با افراد متخلف و قانون‌ستیز، آخرین وسیله و ابزار، برای جلوگیری از فساد اداری به حساب می‌آید. از این رو، مدیریت کلان جامعه باید با کنترل و نظارت، افراد سودجو و متخلف را شناسایی و از بدنه نظام اخراج کنند.

هنگامی که به حضرت علی علیه السلام خبر می‌رسد که «ابن هرمة» - که از جانب «رفاعة بن شداد» مأمور نظارت بر بازار اهواز بود - خیانت کرده و از بازاریان، رشوه و باج گرفته است، آن حضرت به «رفاعة» نامه می‌نویسد و به او دستور می‌دهد:

«ابن هرمة را از کار برکنار کن و به اطلاع مردم برسان و او را زندانی کن و اعلام نما: هر کسی شکایتی دارد، بیاید.

و ضمناً برکناری او را به تمام کارگزارانت اعلام کن! سعی نما در برابر کاری که از تو خواسته‌ام، دچار غفلت و سستی نشوی که دچار هلاکت می‌شوی و به بدترین شکل تو را عزل می‌کنم... در هر جمعه او را از زندان بیرون بیاور! اولاً سی و پنج تازیانه به او بزن، ثانیاً اعلام کن هر کسی نسبت به او شکایتی دارد، با شاهد بیاید و بعد از اثبات حق شاکی، از اموال «ابن هرمة» حق او را بده و مجدداً با خواری و ذلت او را به زندان ببر و پای او را در غل و زنجیر کن و فقط هنگام نماز او را آزاد بگذار!»^۱

اگر سیره عملی حضرت علی علیه السلام و ائمه علیهم السلام در زندگی فردی و اجتماعی ما مراعات شود و یا با چند مورد از متخلفین، آن گونه که امام علی علیه السلام می‌فرمایند، برخورد قاطع و جدی صورت گیرد، قطعاً افراد سودجو و متخلف، متوجه می‌شوند و سر تسلیم در برابر قانون فرود خواهند آورد. به امید آن روز!

۱. مستدرک الوسائل، ج ۱۷، ص ۴۳۰.